

Н.Б. Благовірна

**ВПРОВАДЖЕННЯ РИНКОВИХ СТРАТЕГІЙ У
ВИДАВНИЧУ СПРАВУ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ
ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ “УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ
ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ”)**

Майже цілковита недослідженість діяльності одного з найвпливовіших і найвитриваліших видавництв Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. – “Українсько-Руської Видавничої Спілки” (далі УРВС) – зумовлена тенденційністю, а часто-густо і не-об’єктивністю радянських видань в оцінюванні історичних фактів, зокрема історії українського книговидавництва. Відтак існує потреба, творчо переосмисливши полишений спадок, використати раціональне у сучасній книговидавничій практиці. Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив встановити, що відомості про УРВС та участь у видавництві провідних діячів української культури обмежуються окремими стислими довідками в енциклопедичних виданнях, поодинокими констатуючими згадками та матеріалами оглядового характеру в деяких дослідницьких роботах [4]. Відсутня інформація про впровадження принципів комерціалізації у книговидавництво означеного періоду, зокрема на прикладі УРВС, адже у 20-і роки ХХ ст. Україна вже мала усталену систему національного книговидавництва, що базувалася на громадській ініціативі підприємництва. Нерозробленість теми, відсутність повної інформації про УРВС зумовили потребу дослідити книговидавничу діяльність Спілки, вивчити принципи формування книжкового репертуару, окреслити кроки видавництва, спрямовані на подолання проблем книгорозповсюдження.

Під час святкування столітніх роковин відродження української літератури у 1898 р. на одному із заходів, приуроченому цим подіям, М. Грушевський “підніс гадку засновання літературно-видавничого товариства”, яке б, “видаючи постійно твори наших і чужих письменників, скріпило би значно літературний рух, та служило би поширенню книжки поміж всіма верствами нашої суспільности” [5, с. 3]. А оскільки ювілейні свята “переходили під неустанним окликом: “організуватись!”, під неустанним покликом до роботи, до боротьби з втіленими і безплотними ворогами нашого національного розвою”, а за силою подібного “організаційного руху в найрізнійших напрямках, як у сім році,

певне не було ще ніколи, від самого 1848 р.” [8, с. 118], то вже по святкуванню вечора після промови М. Грушевського “широка громада згодила ся на основанє такої спілки і підписала уділів на звиш тисяч зр.” [11, с. 102].

Так повстала з початком 1899 р. УРВС у Львові – “спілка з обмеженою порукою”. Відразу було поставлено за мету “зорганізувати наших письменників, упорядувати нашу літературну продукцію, довести до того, щоби письменники за свою працю діставали відповідну нагороду”, а для цього необхідні були неабиякі матеріальні здобутки, відтак упродовж перших років “видає вона – і має в проєкті видавати – на разі лише такі книжки, про які можна сказати, що розійдуть ся так, що в протягу року не лише покрийють наклад, але й принесуть деякий зиск” [13, с. 124]. Було вирішено давати періодично щомісяця по одній книжці т.зв. “*Белетристичної бібліотеки*”, в якій друкувалися твори українських і закордонних письменників, а разом з тим розпочато другу серію книжок – “*Наукова бібліотека*”, де побачили світ виключно твори наукового характеру. Обидві серії були розраховані на українську інтелігенцію. Уже протягом перших двох років було видано низку творів оригінальної (І. Франко “Полуїтка і інші бориславські оповідання”, “Сім казок. Новел”, Леся Українка “Думи і мрії. Поезії”, О. Кобилянська “Покора. Нариси”, М. Коцюбинський “В путах шайтана і інші оповідання”, “По людському. Оповідання з бессарабського житя”, Б. Лепкий “З життя. Збірка оповідань”, П. Мирний “Лихі люди. Повесть”, Лесь Мартович “Хитрий Панько і інші оповідання” та ін.) і перекладної літератури (Гі де Мопассан “Дика пані і інші оповідання”, В. Шекспір “Гамлет, принц датський”, “Приборкана гоструха”, “Макбет”, “Юлій Цезар”, В. Короленко “Судний день” та ін.), а також наукові праці (К. Кавцікі “Народність і її початки”, Ф. Каміль “Небо”, Ф. Енгельс “Фаербак”, “Початок родини, приватної власності і держави”). Отож, твори “*Белетристичної бібліотеки*” кількісно переважали видання “*Наукової бібліотеки*”, для того були свої суб’єктивно-об’єктивні причини. Визначальним для УРВС, заснованої на “торговельних, а не філантропійних основах” [2, с. 337], був принцип самоокупності видань. Наукова ж книга не користувалася значним попитом. Як зазначає І. Кривецький, тодішня “руська інтелігентна публіка зовсім не интересуєть ся книжками наукового змісту, такі книжки не мають відбуту, тим то й Видавнича Спілка не може мимо найширшої

волі пускати більше поважніших наукових книжок, як одну-дві на рік” [6, с. 123]. Окрім того, видавання книг наукового характеру було пріоритетом Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі НТШ).

Наприкінці 1901 р. було відкрито ще й третю серію – “Літературно-Наукову Бібліотеку”, якої друкувалося по два випуски щомісяця. Для стимулювання попиту на власну видавничу продукцію УРВС встановлює передплату на видання серії [7, с. 61]. Відповідно, ціну кожного випуску для передплатників серії було встановлено значно нижчу, ніж у роздрібній торгівлі. Та навіть поодинокі видання коштували недорого, “бо числено на більшу окупність, а наслідком того й піднесено наклад до 3000 примірників, супроти 1500-1200 примірників накладу в попередніх серіях. Та швидко показало ся, що дешевість дуже не багато впливає на побільшене збуту, тому по році проби зменшено наклад до 1200 примірників, який не змінювався вже до кінця 1905 р.” [1, с. 315], аж поки не з’явилася надія щодо збуту галицької видавничої продукції в Росії, яка розходитиметься там на рівні з місцевими українськими виданнями. 1904 р. серії було реформовано, відтоді видання УРВС виходитимуть у межах “Літературно-Наукової Бібліотеки”, що мала дві серії (*серія 1, серія 2*), кожна з яких орієнтувалася на певну читацьку аудиторію. Для видань, які чи то змістом, чи художньо-технічним виконанням вирізнялися серед серійних видань, було збережено назву “*Поза серіями*”. Запроваджуючи серійність, УРВС прагнула розділити сфери впливу на книжковому ринку, сегментувати свої зусилля на вузькій соціальній групі читачів, уже в перші роки діяльності точно визначивши специфіку їх запитів, проводячи планомірний облік їх інтересів.

УРВС діяла під управою дирекції, до складу якої входили М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк, І. Кривецький, М. Галушчинський та ін. Видавничу діяльність Спілки мала свої злети та падіння, уможлиблювалася лише завдяки натхненній праці її засновників, завдяки “енергії одиниць”, бо “ті люди, що її ведуть, не “спали”, але закасували порядно рукави, придумуючи, звідки й як добувати для неї фондів, що й як видавати, як видання збувати і т. д.” [2, с. 342].

УРВС мала моменти активної діяльності, коли досягала апогею свого розвитку, і моменти, коли змушена була звужувати видавничу діяльність, щоб не ув’язнити всього капіталу в накла-

дах. Були періоди, коли з огляду чи то на складні політичні, чи то соціально-економічні обставини видавництво змушене було зовсім згортати свою видавничу діяльність, аби перечекати скрутні часи.

Серед причин невисокого збуту видавничої продукції наведемо низьку купівельну спроможність населення. “Трагічна сторона сього розвою полягає в тім, що сей рух, ся організація припала як раз на часи сильного і повсякчасного зuboжіння краю, а тим часом вимагала великих жертв від суспільности” [12, с. 62].

Окрім того, причина кожноразового ослаблення видавничої діяльності УРВС полягала не лише “в малім заінтересованю самої публіки книжками”, а й “в мало розвиненім у нас книжковім торзі взагалі” [5, с.4]. Через нерозгалуженість мережі українських книгарень, чи то радше через її відсутність тодішня книготоргівля була не в змозі виконати свої найголовніші завдання – збільшувати контингент споживачів книжки, полегшити умови придбання ними книжок. Упродовж тривалого часу українці в Галичині мали лише дві книгарні – книгарню Наукового товариства ім. Шевченка і книгарню Ставропігійського інституту у Львові (1920 р. у Львові з’являється “Українська книгарня і антикварня”). Відтак не дивно, що українські книжки не розходилися. Зусилля, спрямовані на збут видавничої продукції в польських львівських чи то провінційних книгарнях, не давали результатів, оскільки ті не хотіли приймати українські книжки у коміс узагалі, а якщо й брали (через особисті стосунки з членами дирекції), то, протримавши їх певний час, повертали, пояснюючи відсутністю попиту. Провінційні ж книгарні часто-густо не повертали ні книжок, ні грошей за них. Окрім того, даючи книгарням книжки не за готівку, у коміс, видавництво не могло розраховувати на швидке повернення коштів, відповідно, і цей чинник не був стимулятором подальшої видавничої діяльності.

1908 р., за пропозицією М. Грушевського, УРВС робить крок, що матиме вплив на подальшу діяльність товариства. Вона продає магазин своїх видань за ціною собівартості книгарні НТШ, через що звільняє капітали, ув’язнені в накладах, які зможе пустити в подальше обертання (окрім того, було погоджено на майбутнє, що книгарня НТШ закуповуватиме накладі Спілки за доступними цінами). Це дало можливість пожввити видавничу діяльність, яка дещо спала після перейняття від НТШ видання “Літературно-Наукового Вістника” (далі ЛНВ) у 1905 р., “жур-

нала, який до того не оплачував ся і приносив із кінцем року більший або менший дефіцит”, та перенесенням друку часопису й частково книжкової продукції з початком 1907 р. до Києва, через що “зросло число передплатників журналу і покупців книжок доволі значно”, але, як зазначає В. Гнатюк, одночасно “зросли також значно видатки, які не дозволяють вернути до давньої періодичності серій тим більше, що обєм Літ.-Наук. Вісника розширено від тоді значно; на якийсь час (майже рік, 1907/8) дирекція справді звела видавничу діяльність до дуже малих розмірів, поки нова ситуація виявилася докладно” [2, с. 340].

Перенести видання ЛНВ й частково книжкової продукції до Києва було вирішено з кількох причин. Після знесення заборон на Підросійській Україні часи “вєяній” принесли нові можливості до ширення україномовної видавничої продукції, що повинно було виконати особливу мету – майбутнього злучення тривалий час роз’єднаних українських етнічних територій. УРВС не могла стояти осторонь тих процесів, бо “хоч з формального боку мала вона вигляд фінансової інституції, але служила не фінансовим інтересам своїх акціонерів або провідників, а культурним і національним інтересам українського народу” [5, с. 5]. Крім того, від березня 1906 р. запроваджувалися нова митна угода між Росією й Австрією, а з нею і нові російські тарифи, згідно з якими з усіх українських видань з Галичини на російському кордоні брали нове “цло”. Відтак після кінцевого підбиття витрат на перевезення та продаж ціна книжки збільшувалася вдвоє, що унеможливило купівлю її широким загалом. Пересилання ж книжок поштою, хоч і не впливало так на вартість книги (та все ж збільшувало її на 30%), не могло забезпечити значного книжкового обертання. Тоді для залучення більшої кількості споживачів, що, у свою чергу, збільшило б тираж книг і часопису, зменшило кошти друку, а отже, й сприяло б розширенню видавничої діяльності, було вирішено перевести друк ЛНВ й частково книг до Києва [3].

Через нерозвиненість тогочасного книжкового ринку, для полегшення надходження книги до консумента вже на початку своєї діяльності УРВС починає розсилати книжки на адреси потенційних споживачів, на умовах, що вартість отриманої книги можна буде сплачувати “ратами”. Однак ініціатива видавництва поширення не набула. Частина книг було повернено відразу ж, дехто просив висилати й надалі, інші ж відмовчувалися.

Відповідно, частина адресатів або не заплатила за книжки зовсім, або ж заплатила дуже мало. Постійних консументів книг за “адресними списками” ніколи не було більше сотні, тому 1906 р. розсилання було припинене.

Для поширення книги в провінції видавництво намагалося налагодити систему колпортажу (система “книгоноша”). Через те що фахових колпортерів не знайшли, вирішено було залучити студентів. Однак, беручи книги під реалізацію, вони або зовсім не повернули грошей, або ж віддали незначний відсоток. Відповідно, від їх послуг видавництво відмовилося. Проте колпортажу не було покинуто зовсім, й після того як відшукали, нарешті, людей, які займалися чи то продажем польських і німецьких книг, чи то іншого краму, а книги Спільки повинні були давати їм лише побічний дохід – “кольпортер виключно з українських книжок не годен удержати ся, бо його заробіток не вистав би йому на жите” [2, с. 343] – видавництво уклало з ними угоди. Але й ці спроби не були вдалими, оскільки дехто з колпортерів відмовився від видань Спільки через невеликий продаж, частина ж, трохи сплативши, зникла.

З діяльністю Спільки пов'язані також перші паростки книжкової реклами, системи інформування про видання. Систематично на сторінках власних видань вміщувалися анонси та т.зв. “оповістки” з переліками книжок, що побачили світ чи друкувалися видавництвом. Зокрема, вона видрукувала “артистичний анонс”, що в загальних рисах характеризував діяльність Спільки і “постаралася, щоб його порозвішувано на видних місцях по склепах “Народної торгівлі” та по усяких залізничних двірцях” [2, с.344]. Час від часу в пресу подавалися оголошення про вихід нових книжок Спільки. Видруковувалися невеличкі каталоги, яких намагалися розповсюджувати якнайбільше. 1913 р. видано ілюстрований каталог, який у формі коротеньких оглядів і рецензій подає перегляд цілого видавничого доробку. Каталог, крім того, що за бажанням розсилала книгарня НТШ, можна було отримати, приславши невеличку пожертву на “Рідну школу”.

Розгорнувши видавничу діяльність, УРВС стала другою після НТШ інституцією щодо кількісних показників видавничої продукції, і “мимо малого числа членів, мимо малих капіталів, мимо безчисленних зверхніх перепон в кольпортажі та розповсюдванню книжок, мимо застою на кінець, від якого книжна справа найбільше терпить на видавничому полі, – писав М. Грушевський

1913 р., – Видавнича Спілка удержала ся на ногах, здобула собі сильні підвалини на нашому ґрунті”, та ще й “те, що давала Видавнича Спілка нашій публиці, було в головнім старанню дібраним кормом душевним і подавало ся в тій интенції, щоб збільшити у читаючої публики інтенсивність духового житя та помогти їй здобути не лиш образоване але й культуру душі” [5, с.5]. Тому й закликає він читацьку аудиторію підтримати український видавничий рух купівлею книг, писаних рідною мовою. Бо “видавничий і літературний рух може годі лиш мати забезпечений розвій і гарні успіхи, коли сама публика менше пасивно буде відносити ся до книжної справи. Треба, щоб було для кого видавати, щоб кожда книжка могла сей час по виході знайти своїх читачів і попасти в руки, які її уміють цінити. – то тоді напевно можна буде розвинути діяльність як найширшу і як найбільше користну для всіх верств нашого громадянства” [5, с.5].

Що ж було наслідком байдужості загалу до україномовної української продукції й того, що часто-густо, особливо заможні верстви населення, наповнювали “свої шафи всіляким польським та німецьким дрантям а іа кримінальні романи, senza-suje powiесci і ин.” [6, с. 123]? Порушуючи це питання в дискусії, що розгорілася на сторінках “Діла” у 1912 р., з болем констатувалося: “Минули ся вже ті часи, коли кожний наш “патріот” уважав святим обов’язком купувати кожду літературну новинку; коли куповано кожний друкований листок, без огляду на се. чи він має яку вартість, чи ні – бо се рідне, дороге слово; коли в кождім інтелігентнім домі була комплектна бібліотека всеї літератури...”, якісна книжкова продукція не розкупується, “а се-ж є річи, за якими перед 20, 30 роками люди просто тужили, які були б розкупили протягом одного місяця! Нині купують книжки тільки безнадійні ідеалісти” [10, с. 4]. На українську друковану продукцію, якої через численні перепони та перешкоди, та й просто несхвалення з боку держав, під якими довгий час перебували розрізнені етнічно споріднені українські землі, відчувався голод. Український книжковий ринок, проковтнувши перші потоки друкованої продукції в рідній мові, переживав стадію свого формування. Пієтизм, замилування, з якими сприймалося все українське, відіграли й певну негативну роль. У видавців, в основному, ще не виробилося сприйняття книжки, як “кразу”, який “треба вміти зареклямувати, показати й сунути в руки” [9, с. 2], оскільки переконані були, що споживач-патріот повинен купити

книгу. Специфічне галицьке середовище довгий час трактує купівлю української книги чи передплату часопису не як задоволення щоденної потреби культурної людини, а як своєрідну громадську функцію. З плином часу в українських видавців українськомовної літератури поступово нагромаджуватиметься досвід роботи в ринкових умовах, з'являться вміння і навички книготорговців.

Заснування УРВС було визначальним у поступовому переході видавничої справи в площину комерційної самоокупності. Керманічі Спілки чітко усвідомлювали потреби різних груп читачів, що було вирішальним фактором формування книжкового репертуару, докладали всіх зусиль для налагодження продажу книги й системи інформування про видання -- одного із чинників книгопоширення, виховували українського читача, привчаючи його до систематичного читання та купування українськомовної видавничої продукції. Найбільшого поширення набули такі форми роботи, як продаж книжок через спеціальних уповноважених агентів, встановлення передплати на видання, співробітництво видавництва з книгарнями. Для сучасних видавців актуальним є можливе залучення конкретних моделей продукування та збуту книги в сьогоденній книговидавничий простір України, що переживає період глибоких трансформацій, продовжує пошук нових стратегій. У майбутньому доцільно детально й скрупульозно дослідити систему рекламування та популяризації книги минулого, адже співробітники видавництва стикалися майже з тими ж проблемами, які доводиться долати нинішнім українським видавцям.

1. Гнатюк В. Видавничі Спілки // ЛНВ. 1906. Т. 33. Кн. 2. С. 312–324.
2. Гнатюк В. Десятилітє українсько-руської Видавничої Спілки у Львові // ЛНВ. 1910. Т. 49. Кн. 2. С. 335–344.
3. Грушевський М. З бжучої хвилі. Новий кордон // ЛНВ. 1906. Т. 34. Кн. 5. С. 380–383.
4. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Львів, 2000. Т. 9. С. 3455 – 3456; Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002. С. 404–405; Якимович Б. Українсько-Руська видавничі спілки // Український альманах. Варшава, 1999. С. 125–128.
5. Каталог видань УРВС (1899–1912). Львів, 1913. С. 3–6.
6. Кревецький І. Український видавничий рух в 1903 р. // ЛНВ. 1904. Т. 25. Кн. 3. С. 121–133.
7. Нові книжки "Видавничої Спілки" // ЛНВ. 1901. Т. 13. Кн. 1. С. 61.
8. Observator. Листи з-над Полтви. Лист перший // ЛНВ. 1899. Т. 1. Кн. 2. С. 106–120.
9. Островський В. Книжка та її збут // Діло. 1931. 11 жовтня. С. 1–2.
10. Р.Д. Для чого упадають наші видавництва? // Діло. 1912. 5 січня. С. 4.
11. Столітні роковини відродження українсько-руського письменства // ЛНВ. 1898. Т. 4. Кн. 2. С. 101–114.
12. Хроніка і бібліографія // ЛНВ. 1899. Т. 1. Кн. 1. С. 62.
13. Хроніка і бібліографія // ЛНВ. 1899. Т. 6. Кн. 5. С. 124.